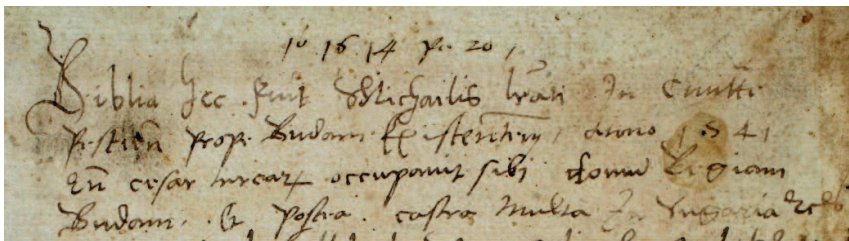

MIRE JÓK AZ ÜRES LAPOK? MIHÁLY BIBLIÁJÁNAK MAGYAR NYELVŰ BEJEGYZÉSEI

DÖMÖTÖR ADRIENNE*

Bevezetés

„Ez a Biblia Mihály deáké volt, aki 1541-ben a Buda közelében lévő Pest városában tartózkodott, amikor a török császár elfoglalta a királyi várat Budán, majd sok további várat is Magyarországon” – írja latinul kötete hátsó táblájára egy könyvhasználó. A beírás harmadik szavának olvasata nem problémátlan; megítélése akár a bejegyző személyét is érintheti.¹ Az azonban bizonyos: a sorokat beíró kéz tevékenységéhez magyar nyelvű bejegyzések is köthetők. A nyelvemlékcsoportot az egyszerűség kedvéért és a hagyományoknak is megfelelően Mihály bejegyzéseinek nevezem.

1. kép: tulajdonos-bejegyzés a kötet hátsó tábláján²

* MTA Nyelvtudományi Intézet

¹ A harmadik szót mind Döbrentei Gábor (1840: 2:39), mind Radó Polikárp (1966: 113) *fuit*-nak írja át, de a sorokat a múlt idejű igealak ellenére is Mihály possessori bejegyzésének tartja. Amennyiben valóban *fuit* áll a szövegben, a szóhasználat némi találgatásra ad okot. A bejegyzés így ugyanis származhat magától a tulajdonostól (aki a könyvet 1541-ben szerezte meg, de a sorokat később írta be, és a megfogalmazása – a múlt idővel – kicsit szokatlanra sikerült). De az sem zárható ki, hogy egy későbbi possessor a Mihály névvel a kötet előző tulajdonosát jelölte meg (míg a saját nevét nem tartotta fontosnak megörökíteni). – Felvethető továbbá, hogy a kérdéses szó esetleg *szunt*-nak olvasható, hibás írásmód és nyelvtani (egyeztetésbeli) archaizálás szintén nem problémátlan eredményeként, jelen idejű possessori bejegyzésként azonban tartalmilag megfelelően. (A scriptor latinban való jártasságát tekintve ugyanakkor ez az utóbbi lehetőség látszik kevésbé valószínűnek.) – Köszönöm Szentgyörgyi Rudolfnak, Madas Editnek és Körmeny Kingának, hogy segítettek végiggondolni az olvasati lehetőségeket. – A bejegyzés fölött látható fél sor eredete ismeretlen.

² A tanulmány képillusztrációi az OSZK Kézirattárának MNy. 81. sz. tételéről készültek. A nyomtatásban korábban publikálatlan hasonmásokat az őrzőhely engedélyével közlöm. (Egyet egy előző munkámhoz is mellékeltem: Dömötör 2018: 276.) A hat nyelvemlékből három az OSZK digitális

A könyv az olasz és francia nyelvterületen működő Sanctus (Xanthus) Pagninus domonkos szerzetes latin nyelvű, héberből készült bibliafordítását tartalmazza, amely 1527-ben jelent meg Lyonban. A példányt az teszi különösen fontossá, hogy több magyar nyelvű beírás is található benne a kötéstáblákon és az eredetileg üres könyvlapokon. A bejegyzések különböző műfajú szövegeket tartalmaznak, és a 16. század közepe táján (1541 után) készülhettek többféle írástípusban.

A szövegelemleket először Döbrentei Gábor adta ki kis példányszámban 1840-ben a Régi magyar nyelvemlékek 2. kötetének 2. részében. A kötetnek a nyomdából először kijött példányaiban öt olyan szöveg szerepelt (39–52), amely – ahogy Döbrentei írta – Mihály deák Bibliájából való. Az ezeket követően megjelent példányokban azonban az említett öt szöveg már nem szerepel, a helyükre más iratok kerültek anélkül, hogy a címlapon vagy bárhol máshol nyoma volna annak, hogy nem betű szerinti utánnomás történt (vagyis hogy a kötetnek kétféle változata került forgalomba). Különös, hogy a kétféle változatnak egyforma a tartalomjegyzéke: az első változat nem a saját tartalmának megfelelő tételeket hozza, hanem már azokat, amelyekre kicserélték őket a második változatban. Arra lehet tehát következtetni, hogy a megjelenésre szánt, de visszavont szövegek csupán technikai okokból maradtak benne az elsőként kinyomtatott példányokban, a tartalomjegyzéket azonban már ezekben is sikerült a véglegesített formának megfelelően elkészíteni. A szerkesztői anomália pozitív hozadék, hogy a második változatba pótlólag betett szövegek között vannak olyanok (két ráolvasás: 44–46), amelyek ugyancsak a Mihály-bibliából származnak. Így végül is a bibliapéldánynak mind a hét (a 19. században még meglévő) vendégszövege napvilágot látott.

Szinte kerek száz évvel később Radó Polikárp foglalkozott a nyelvemlékegyüttes-sel, 1947-ben készült tanulmánya azonban közel két évtized múlva jelent csak meg (Radó 1966: 113–118).³ Ő így magyarázza Döbrentei eljárását: „Még mielőtt végleg elkészült volna a kiadás, valaki figyelmeztethette Döbrenteit, hogy ez mind már megjelent szöveg. Sylvester János bibliafordításából szóról szóra kivett részek ezek [...]. Döbrentei félt a felsüléstől; így a [...] kiadatlan nyelvemléknek vélt szövegeit kiemeltette, és egészen más, sebtében összeszedett szövegeket vett bele”. Radó felsorakoztatja a kétféle Döbrentei-kiadásból a Mihály-biblia összes magyar nyelvű szövegemlékét, és a második változathoz tartozó szövegeket – a ráolvasásokat – tartalmi megjegyzések kíséretében újra is közli (i.m. 115–118).

A magyar nyelvű beírásokat rejtő Bibliát az 1830-as években a gyöngyösi ferencesek könyvtára őrizte (Döbrentei i. m. [második változat] 45). Radó az 1940-es években a szegedi ferencesek könyvtárában talált rá, de az 1960-as években már bizonytalan helyen lévőként regisztrálta (i. m. 117). Ebben az időben feltehetően attól lehetett tartani,

---

felületén is látható: http://nyelvemlekek.oszk.hu/sites/nyelvemlekek.oszk.hu/files/mny81_b.pdf (a letöltés ideje: 2019. január 15.); ugyanitt előkészületben van a nyelvemlékcsoport betűhű átirásainak közzététele.

³ A Magyar Könyvszemle ugyanis a háború idején és az azt követő években nem jelent meg (ennek ellenére folyamatosan megszerkesztették a számaikat).

hogyan a szegedi rendház könyvtárának államosításakor – más, kiemelkedően fontos szegedi nyelvemlékegyütteshez hasonlóan – végleg eltűnt.⁴ A kötet azonban szerencsére fennmaradt, bár nem hiánytalanul (részletesen l. lentebb). A könyvet ma a Magyar Nyelvemlékek gyűjteményében az OSZK Kézirattára őrzi MNy. 81. jelzettel.

A Mihály-biblia szövegelemélei

A szöveges beírások első csoportját a Sylvester-szövegek képezik. Ezek – a fentebbiekben bemutatottaknak megfelelően – az RMNy. 2/2. kötetének első variánsában jelentek meg betűhűségre törekvő nyomtatott változatban.

Sylvester János Újtestamentum-fordításában – amely 1541-ben Sárvár-Újszigeten látott napvilágot mint az első magyarul kiadott Újszövetség, egyben az első Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű könyv – a bibliai szövegek különböző járulékos tartalmakkal egészülnek ki. Az egyes evangéliumok előtt az evangélisták életrajza, a nem evangéliumi szövegrészek előtt bevezetések, a kötet végén nyelvi-fordítói-kultúrtörténeti magyarázatok állnak. Ezekon kívül öt (disztichonokban írt) vers is szerepel a kötetben: közülük a legnevezetesebb a bevezető ajánlás. Kevésbé feltűnő helyen olvasható az a négy összefoglalás, amely Máté, Lukács és János evangéliumai, valamint az Apostolok cselekedetei elé kíváncsokra, mégis a kötet vége felé, az imént említett magyarázatok előtt kapott helyet. (Márk-summázat nem készült.)

Ezekből a kiegészítő fejezetekből írtak be néhányat a Mihály-biblia üresen maradt leveleire, laprészeire: a magyarázatok egy híján mindegyikét, valamint egyet a verses summázatok közül. Összesen tehát öt tételről van szó, de közülük van, ami részben vagy egészben mára már eltűnt (a sorrend az ismert beírási helyek rendjét követi): **A) Az nehéz igéknek magársagarol, mellek az vj testamentomban. vadnak a b c zerent: B) Az Szent Mathe irasa Szerent valo: euangeliomnak Summāia resz szerint: C) Az ollan ighekrol valo tanvlsag, Mellet [!] nem tulajdon igekben [!] vetetnek D) Az betegsegekrol mellekrul az ewangeliomban emlekezet vag[on] E) Az penzoknek nemirok mellekel az reghiek eltenek.**

A szövegek beírási helyéről, illetve a szöveg(rész)ek mai státusáról – megvan-e vagy elveszett – az alábbi táblázat kínál áttekintést:⁵

	Szöveg	Beírás helye	Státus
A)	Az nehéz igéknek magárságáról ...	első kötéstábla bel-seje	csak ez az egy lapnyi részlet maradt fenn; közel 5 lapnyi folytatása a címlap elé kötött üres levelekről: RMNy. i.h. 44–49
B)	Az Szent Máté írása szerént ...	I.305 lap utáni üres levél első és hátsó lapja	fennmaradt

⁴ Mint a Guillerin-kódex vagy Pécsi Ferenc kódexe. (Leírásuk: Radó 1947, ill. uő 1966: 119–124.)

⁵ A címek itt és a későbbiekben is olvasati átírásban szerepelnek.

C)	Az olyan ígéről való tanulság ...	a mostani utolsó levél hátsó lapja	csak ez az egy lapnyi részlet maradt fenn; 1 lapnyi folytatása a kötet végéről: RMNy. i.h. 42–43 ⁶
D)	Az betegségekről ...	hátsó kötéstábla belseje	fönnmaradt
E)	Az pénzőknek nemiről ...	ismeretlen	nem maradt fenn; szövege a kötet végéről: RMNy. i.h. 50–52 ⁷

1. táblázat: A Sylvester-szövegek áttekintése

A szövegek másik csoportja egészen más témakört képvisel: két ráolvasást tartalmaz. Ezek – a fentebbiekben bemutatottaknak megfelelően – az RMNy. 2/2. kötetének második variánsában jelentek meg betűhűsítésre törekvő nyomtatott változatban (i. h.), majd részben saját átírásában Radó Polikárp is közzétette őket (i. h.). Legutóbb Ilyefalvi Emese közölte újra a szövegeket („Gyöngyösi ráolvasások” elnevezéssel) olvasati változatban és Döbrentei átírásában is (Ilyefalvi 2014: 46–47, 62–63). A szövegek a kincskeresés sikerességéért szólnak, vegyítve a varázslás és az imádságok elemeit. A kincskereső varázsvessző megszentelése és a nyilak megigézése keresztény elemek közé ágyazódik, a szövegek elmondásához kapcsolódó tennivalók pedig számos Miatyánk elmondására is kiterjednek. A latin felvezetések a ráolvasások magasabb presztízséről árulkodnak, ahogyan eleve az is, hogy a Bibliával behatóan foglalkozó (véltetőleg egyházi) személy bemásolta őket a kötetébe.

Egymással szorosan összekapcsolódó tételekről van szó (a magyar nyelvű szövegkezdeteket az eredeti szerint megadva): **A)** *En keroztolek teghedet...*; **B)** *nyilak en ti nektek parancýolok...* Az első, terjedelmesebb szöveg a beírás első lapján megszakad, az utolsó sorban latin nyelvű precíz utalás szerepel a folytatásáról (a fóliószám és a bibliai szövegrész megadásával). Az elutalás helyén megtalálható az első ráolvasás hátramaradó része és folyamatosan utána írva a második, rövidebb szöveg is.

⁶ Döbrentei nem ad közelebbi információt a beírási helyről; az ő idejében még meglévő folytatás vélhetőleg a könyv végére kötött üres levelek egyikén állt. Az általa közölt teljes szöveg egyébként Sylvester eredetijének csak a bő felét teszi ki. Úgy látszik, a 16. századi scriptor ennek a tételnek a másolását valamely okból nem fejezte be. A Döbrentei-átírat a szöveg utolsó soraként tartalmaz ugyan egy bibliai locusmegadást, ez a Sylvester által nem említett locus azonban itt nem a folytatás helyére utal, hanem a folyó szöveg részét képezi (a scriptor egyébként emlékezetből írhatta oda, mert az adat nem pontos).

⁷ Döbrentei nem ad közelebbi információt a beírási helyről; az ő idejében még meglévő szöveg vélhetőleg a könyv végére kötött üres levelek egyikén állt. Ma a kötet végén négy kivágott lap széle jelzi a hiányt; a kivágásnak tehát a táblázatbeli C) tétel második fele és az E) tétel is áldozatául esett.

A táblázat a fentebbi rendszerét követi:

	Szöveg	Beírás helye	Státus
A)	Én keröszttölek tégödet ...	I.19 levél hátlapja + I.303 levél hátlapja	fönnmaradt
B)	Nyilak, én tinektek paran- csolok ...	I.303 levél hátlapja	fönnmaradt ⁸

2. táblázat: A ráolvasás-szövegek áttekintése

A kötetben azonban nemcsak az eddig felsorolt magyar nyelvű, önálló témájú szöveges beírások találhatók. Kézbe véve a példányt rögtön feltűnik, hogy – amint az a korban olyan gyakori –, a könyv szövegéhez számos latin nyelvű széljegyzet is kapcsolódik.

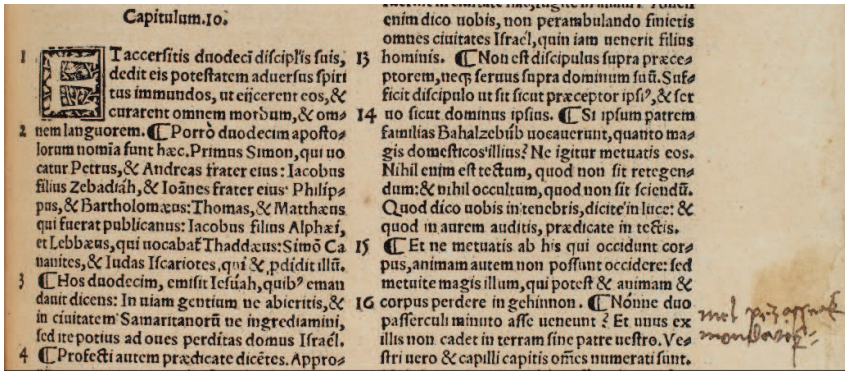
A Mihály-biblia széljegyzeteiről

A kötet ilyen természetű bejegyzéseivel a kutatás korábban egyáltalán nem foglalkozott. Latin nyelvű beírások elég nagy számban találhatók a kötetben (részletezésük azonban nem képezi dolgozatom tárgyát). Megjelenésük nem egyenletes: bizonyos textusoknál megszorodnak (például a Szent Pál-levelek elejénél), míg más részekre nem jellemzők – mutatva, hogy a könyvhasználó mely szövegekkel foglalkozott behatóbban. Olykor csak egyszerűen kivetít a lapszélre a szövegből egy-egy szót, máskor másféle jegyzeteket ír. (A latin bejegyzések kézhez kötése ezidáig még nem történt meg.)

Annak is van jele, hogy a scriptor a latin szövegben előforduló valamelyik szót párbeszédhelyzetbe állítja a – minden bizonnyal előtte fekvő – magyar fordítással. Ennek (eddig) egyetlen nyomát találtam.⁹ A Máté-evangélium 10,29 sora mellé, a „Nonne duo passerculi minuto asse ueneunt? Et unus ex illis non cadet in terram sine patre uestro.” szöveg közvetlen közelébe ezt írja: *mel pez assnak mondatik* .: (2. kép).

⁸ Radó a szövegegyüttes első részét eltűntnek állította (i. m. 117), pedig csak nem vette észre, hogy a ráolvasások – a rendelkezésre álló üres helyek függvényében – két részben, egymástól közel 300 levélnyi távolságban vannak beírva. Ilyefalvi tévedése még nagyobb, amennyiben az egészet eltűntként regisztrálja (i. m. 62).

⁹ A későbbiekben mindenképpen ellenőrizni szeretném, valóban nem rejtőzik-e a kötetben más hasonló beírás is. Állományvédelmi okokból erre a könyv digitalizálása után nyílik majd lehetőség.

2. kép: Magyar nyelvű széljegyzet (II.5a)

A mai fordítások az 'aprópénz' jelentést a *fillér* szóval adják vissza, például a két legújabb kiadás így: „Nem úgy van, hogy két verebet adnak egy fillérért, de egy sem esik le közülük a földre Atyátok tudta nélkül?” (Biblia 2014: 1039) ~ „Ugye, a verébnek párja egy fillér? Mégsem esik le a földre egy sem közülük Atyátok tudta nélkül?” (Újszövetség 2017: 86). A középmagyar kori fordítások párhuzamos helyein is általában a *fillér* szó szerepel: Heltai Gáspárnál *egy fillérke*, Károlyi Gáspárnál *kis fillér*, Félegyházi Tamásnál és Káldi Györgynél *egy fillér*. Az ómagyar kori szövegek és a legkorábbi középmagyar fordítások változatosabb képet mutatnak: a Jordánszky-kódexben és a Münchener kódexben *egy fél pénz*, Pesthi Gábornál *egy kispénz*, Sylvester Jánosnál pedig *egy kised pénz*. Az utóbbi szerző azonban – mint erazmista precízre törekvő magyarításában megannyiszor – az eredeti terminust is beemeli a fordításba: *Nemde két verebeczket egg kúsded pinzeñ adnakiel / melll' pinz assnak mondatik?* (Sylvester 1541: I.15b).

Mel pez assnak mondatik kézírással a Pesti-biblia lapszélén és *mell' pinz assnak mondatik* a Sylvester-fordítás részeként: a szövegegyezés önmagáért beszél. A latin nyelvű Biblia olvasója a Sylvester-kiadást is forgatta, és – ahogy fentebb láttuk – bizonyos részleteket áttemelt belőle. Jelen esetben csak ezt az egyetlen tagmondatot tartotta hasznosnak rögzíteni. Hangállapotbeli (nyelvjárási) és helyesírási eltéréssel, vagyis megjelenítését illetően szabadon, saját nyelvhasználata és írásszokása szerint kezelve az eredetit.

Hány kéz írása?

Az újonnan felfedezett széljegyzet kapcsán – ahogyan a szövegmélekkel kapcsolatban már korábban is – felmerült a kérdés: vajon ugyanaz a személy jegyzetelt a könyvbe, akitől a tulajdonos-bejegyzés is származik? És hány magyarul író kéz munkája érhető tetten a kötetben?

A szakirodalom változatos válaszokat adott a kérdésekre. Döbrentei áttekintéséből a következő vélemény hüvelyezhető ki. A tulajdonosi bejegyzés kezétől a Máté-összefoglaló származik, a többi beírást egy másik kéz tette. Indokot nem közöl, pusztán a bejegyzések elhelyezésére utal (itt egyébként pontatlanul: i. m. 39). Radó négy magyarul író scriptort tart számon, és elkülöníti ezektől a latin nyelvű tulajdonos-bejegyzés kezét.

Szerinte az első magyarul dolgozó scriptor a két nyelvészeti-fordítási fejtegetést írta be („Az nehéz igéknek magyarságáról...” és „Az olyan igékről való tanulság...”). A második kéz munkájának a Máté-összefoglalót, a harmadikénak a ráolvasásokat, a negyedikének pedig „Az betegségekről...” való jegyzetet tartja (i. m. 113, 118). A két korábbi kutató megállapításait azonban sem paleográfiai, sem nyelvhasználati érvekkel nem lehet megtámogatni.

Mielőtt rátérnénk a részletekre, álljon itt a szövegek hasonmása.

~~1705~~ ~~1711~~
 Az nehéz igéknek magyarságáról, mellet az új
 Testamentomban. Vadnak a b c szent:
 Minden kedven az igéknek igaz ízezet id meg kel ezteni.
 az igékkel vagon minden bézed, mint emek etete meg
 mondani; azért ha valaki az igéknek igaz ízezet id meg
 ezteni, az bezedet sem ezti meg; Sokan sok igéknek meg
 minden véznék jog nem mint az igéknek igaz ízezet
 ezteni, az közege id igéknek közele alig el, egel igaz ízezetben,
 mint az közele ezeden vézetod ighon közele; Szokig azért
 ezol vevnek, Nemel igéknek ez lejonben Magyarasája helyen
 vagon, Nemelnek innen, Mij csak az ottan igékrol vevnek az
 melnek helyen Niben Magyarasája, az azol.
 Alamosna ez ighe az gong kotul in elemosim, Magyarul est
 Alamosna, ergalmassag, alamosnat adek, az az ergalmassagban ledem,
 Alfa az gongognek, jupon meg batnok vagon, az elso betu ig
 nevedik alfa, ez ig vevnek α, az vevnek ig nevedik omega ez
 ig vevnek ω, amek ofazet az fi elso valami dolgban, al fannak
 mondatik, az omega nevedeti allat vevnek ezteni, az ifemnek
 fia elsonk ez vevnek monga magat, miforon ig fiol, az
 isteni tatafrol vevnek vevnek vevnek ezteni, az az α ez az ω,
 Belialia Sidoul, Magyarul dicerytet az vevnek, amen sidoul,
 magyarul legen vg diakul fiat, Augal, gongul, magyarul port,
 poz nev mindenekek, fik az isten ízezetit vevnek, az Bol
 Bal Sidoul, Magyarul vev, mester, fejedelm, emek in ez fio balvan,
 Luzen errol emekozet. Ez y rezben, Bar, Jesu Sidoul, Magn. vevnek
 Bariona sidoul, magyarul galannak fia Bartimer, emek fia
 Barploment, vevnek fia, Belial sidoul, Magyarul gonosz, az
 vevnek az ordog hog minden gondnak aija legon, innen az
 gonosz emberok belial fiamak az sidoul kizol mifis emek Montyot,
 hog ez detot vevnek ez ighe, hog az ordog nem kaga fel emekozet
 emekozet Beelzebub sidoul, Magyarul legemnek balvanja, emek
 vevnek hog in ez fio buzog, mint ha ez mondandak kizol,
 Bethlehem sidoul, Magyarul emekozet hain, Bethesda sid, ez vez vevnek,
 vevnek kizol melnek ez az vevnek nijai vevnek megalkatnak
 vevnek Magyarul ez fiol mag vevnek vevnek vevnek, az papanokozet
 az Bolvemp vevnek az budalom, kizol ez fiol vevnek vevnek,
 Magi, vagon fi ez fot ez sidoul monga zumi, Mahghim mat:

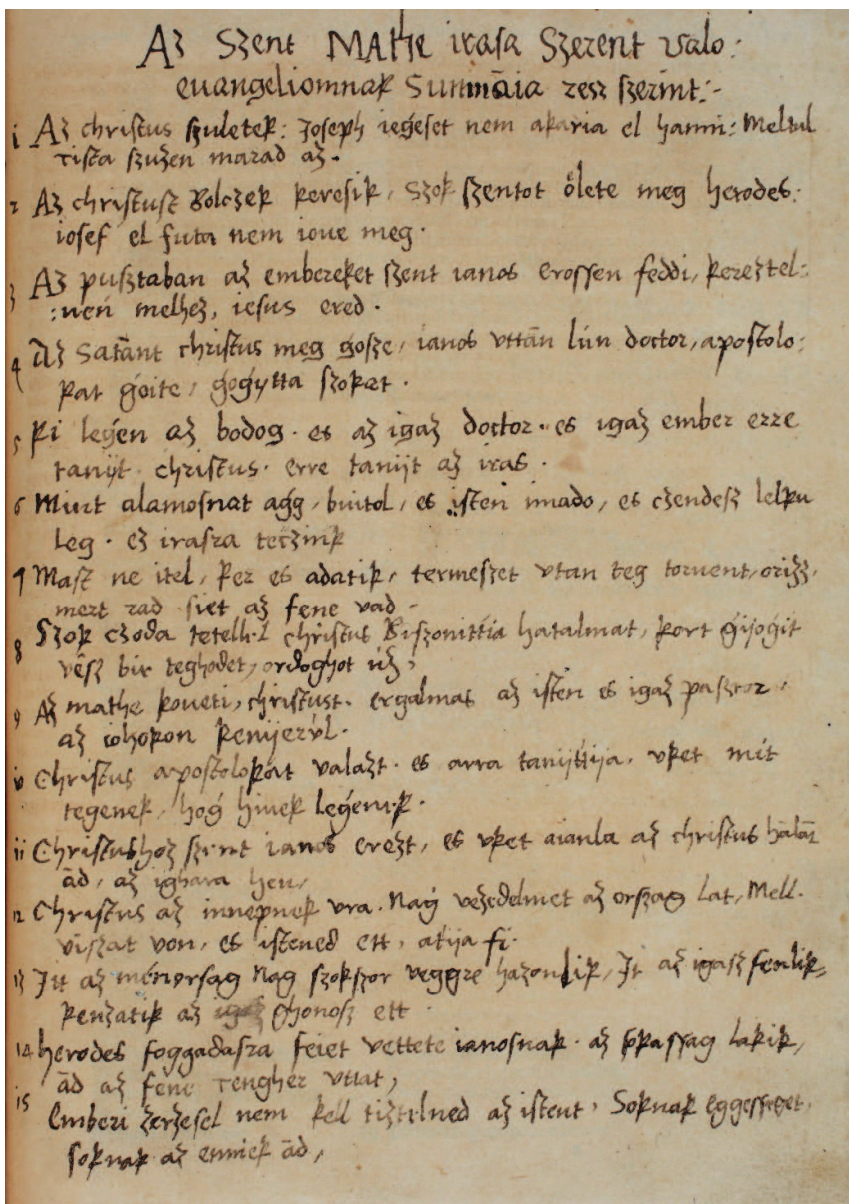
3. kép: „Az nehéz igéknek magyarságáról...” (első kötéstábla)

Budam. a. Jozsa. castra multa. Insuper et
 h. Betegsegekról multikul az evangetionban emb. p. d. l. v. g.
 hadovisul gorod, zo, mul minimumo bi. p. d. s. g. m. u. n. i. v. e.
 sop. h. g. p. s. v. a. g. o. n. a. z. e. m. b. e. z. e. k. s. t. b. e. n. e. k. e. s. t. p. o. s. t. a. j. a. z. a. d. i. s. i. m. e.
 e. s. m. i. n. i. s. t. e. r. a. z. m. i. n. l. u. e. n. t. o. y. m. i. n. s. e. n. t. e. v. s. m. i. f. o. r. o. n.
 e. m. b. e. z. e. e. s. i. p. v. i. b. i. g. i. s. t. a. r. i. u. l. k. i. s. d. f. o. l. i. u. a. z. u. l. y. a. s. v. b. d. a. z.
 p. o. s. t. e. r. e. m. b. e. z. e. l. i. g. g. y. k. i. a. n. t. a. t. m. u. n. i. l. t. o. b. b. i. l. i. t. e. t. i. s. t. a. m. i. n. a.
 J. u. s. t. a. b. s. o. m. i. t. e. t. i. k. a. z. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l. k. i. p. o. s. t. o. p. o. n. a. t. m. a. g. a. r. a. z. e. a. t.
 m. u. l. t. p. o. r. t. m. u. n. i. s. m. u. l. t. a. l. l. a. t. o. n. a. t. m. e. t. i. m. u. l. m. u. l. t. i. g. a. z.
 m. a. g. a. r. a. z. a. t. m. u. l. t. h. i. s. t. a. l. a. s. t. i. b. i. e. t. p. o. s. t. o. b. k. i. i. s. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l. m. u. n. i.
 e. s. i. t. e. t. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l. a. z. o. r. a. g. e. t. a. z. v. i. s. i. t. a. t. o. l. a. t. t. a. n. a. t. m. u. l. t.
 p. a. r. a. l. i. s. t. b. o. r. o. g. u. l. m. a. g. a. r. u. l. m. a. j. a. k. a. d. e. e. m. b. e. z. e. l. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l.
 m. u. l. m. i. k. o. r. o. y. e. m. b. e. z. e. m. u. l. t. v. a. l. a. m. u. l. k. i. s. t. e. t. a. z. m. u. l. t.
 a. l. o. f. i. k. i. b. v. i. s. i. t. m. u. l. t. e. i. d. b. i. r. m. i. e. t. a. z. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l. m. u. l. t. b. e. a. l. y. t. i. a.
 m. i. l. l. i. s. a. z. k. o. s. m. y. b. r. o. s. s. a. n. a. t. g. i. v. m. u. l. t. i. f. a. j. d. a. l. o. n. a. t. m. a.
 o. r. a. v. a. s. t. a. n. a. t. e. t. o. r. b. a. z. f. a. j. d. a. l. o. n. i. v. e. t. b. v. i. s. i. t. a. t. i. u. l. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l.
 e. t. o. r. b. f. e. h. b. i. h. o. s. p. i. t. i. u. l. v. b. l. e. z. e. n. v. a. n. l. e. p. a. z. a. z. a. z. k. o. n. y. u. b. o. r. i. n.
 m. u. l. t. i. e. r. o. l. m. a. s. o. n. s. i. m. i. l. m. u. l. t. i. g. a. t. t. o. n. a. t. e. t.

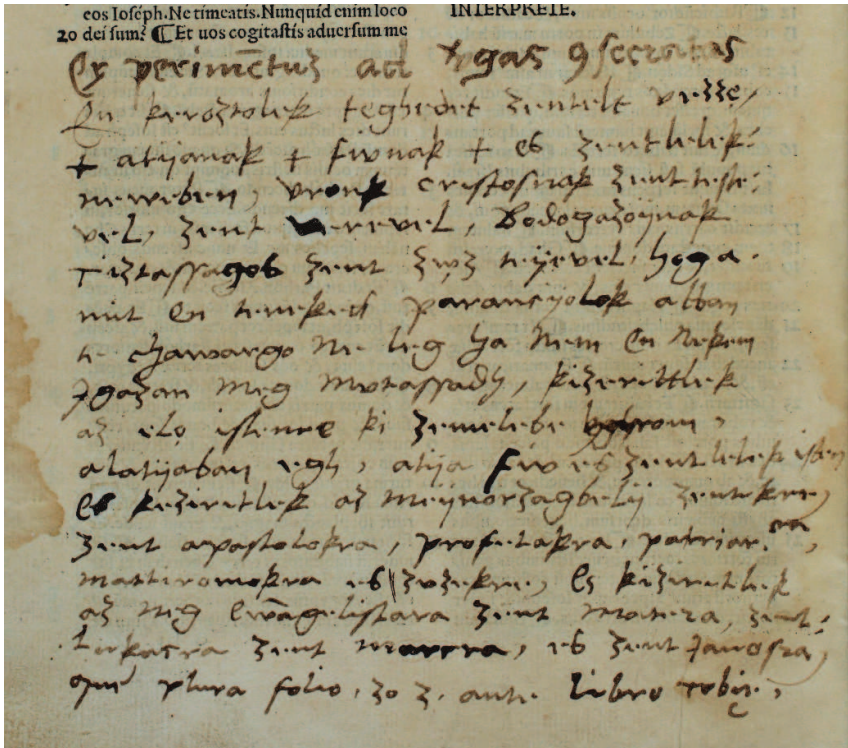
5. kép: „Az betegségekről...” (hátsó kötéstábla)

6a. kép: A Máté-summázat (I.305 utáni üres levél a)

16 Criftenus az istennek fia, meg hálá fel kéle, menibe fel mene:
 hidd, meg tőr mar hamar omat ede.
 17 Valtorip et sino christenak, meg munga halalat, hog is
 földre h-gin masnak, adot fizet u.
 18 Et az alázatossok mennyekbe mennek, az isten el tiri sok
 binnedet. tieren az ember az ezt.
 19 az haddasagot zerve mindennek az isten, et toruent ada,
 meo szentele. meynbe hnia,
 20 Az solat embert, christus gossain hazonla, meg hal, fel
 tamad, valnak az et somet ad.
 21 Sicut varasban meggin nagy alázatossan az u-sub, aros
 nyet fed, et meg az az fige fa,
 22 Dragya minckeben laknak, csaszarnak adot agg, fel tamad
 isten, vegre sivefud azert.
 23 Jaj nyetek, gonoszul kik masra tanijttotok ut, most totte:
 :hissik vattok, galpottok, et haddagok.
 24 Sok uibol ernek, hog az isten földre ionende. varuan az
 christus nyet, viggason azert.
 25 Az zizek et az vót variak, ego mond az vriszenbodepok
 el ionetik. v. s. h. k. el gionofok.
 26 hufin marazat esik, foosagot u-sub s. v. v. d. az artatlan,
 pinjatik et veretik,
 27 fu kaponara viny meg olhik, h. l. pet el aianla, sokayoda
 lon, jof. f. el mene. & el h-gimere.
 28 fel tamad, solnak utemk, minnirben mogyen fel.
 et az apostalokat misse bozata mire: vegli. szentymalt.

6b. kép: A Máté-summázat folytatása (I.305 utáni üres levél b)

7a. kép: A két ráolvasás (I.19b)

Paleográfiai látlet

A 3–7. képek tehát megismertetnek a kötet összes fennmaradt magyar nyelvű vendégszövegével.

Valószínűleg már első ránézésre is szembetűnik, hogy a 3. és 4. képen bemutatott szöveg ugyanazon scriptortól származik (amint ezt Radó is megjegyezte). Egybevágnak a betűformák, az írás duktusa és a szöveg írásképe is. Az írástípus a magyar nyelvű kódexek legtöbbszörére is jellemző bastarda.

Ha nem is ennyire feltűnően, de a betűformák egyenkénti vizsgálata alapján meglehetősen egyértelműséggel ugyanezen kéz munkájának tekinthető az 5. képen bemutatott szöveg is, az előzőeknél kurzívabb jellegű bastarda írásával. (Különösen figyelemre méltók például a scriptor jellegzetes *g*, *h*, *k* betűi.) A kurzív jelleg fővariánsnak mutatható olyan betűformát, amely más szövegekben mellékvariánsként szerepel (a jelenség jól szemléltethető a *d* betűvel), de idegen kézre valló betűk nem jelennek meg.

Ezen a ponton érdemes szemügyre venni a bevezetésben bemutatott latin nyelvű tulajdonos-bejegyzést is (1. kép). Amint az 5. kép tetején a latin beírás utolsó sora mutatja, a két bejegyzés szorosan egymás alatt helyezkedik el. Megjelenítésük tekintetében – már csak a sorok hosszát, távolságát illetően is – elsősorban inkább a különbségeik tűnnek fel. Ha azonban összehasonlítjuk a betűformákat, meggyőző egyezésekre bukkanunk (pl. *g*, *h*, *B* stb.). A kurzív írással készült latin nyelvű sorokat és a kurzívba hajló bastardával írott magyar nyelvű sorokat minden bizonnyal ugyanaz a kéz írta, nyilván más időpontban és másféle lendülettel. A tulajdonos-bejegyzés spontán módon, míg „Az betegségekről...” másolatként készült szöveg, amelyek véletlenszerűen, pusztán a beírható üres helyek függvényében kerültek egymás társaságába.

A fentebbiekben bemutatott széljegyzet betűformái (2. kép) is ugyanerre a scriptorra vallhatnak – már amennyire ez négy szó alapján megállapítható –, azt is megengedve, hogy ez a bejegyzés a szövegemlékektől eltérő időpontban készülhetett, valamint hogy a vaskos kötet margójára, szokatlan kéztartással írni szintén befolyásolja az írásképet.

Az eddig vizsgált bejegyzések háttérében tehát egyetlen személy valószínűsíthető: Mihály a kötet tulajdonosa. A 6a-b. és 7a-b. képpel illusztrált szövegek származtatása további figyelmes mérlegelést igényel.

A 6a-b. képen bemutatott szöveg a distichonokban írt Máté-összefoglalás. Az írás összképe feltűnően különbözik az eddig végigtekintett bejegyzésektől: a bastarda kevésbé kimunkált, egyenetlenebb, a sorkezdő nagybetűk legtöbbször eltérő rajzolatot mutat, a kisbetűk esetében a szokásosnál gyakrabban variálódik a betűk formája. Ha viszont egyenként összevetjük a scriptor általános betűformáit a fentebb tárgyalt szövegekben látottakkal, olyan fokú egyezést találunk (példaként említhetők a már korábban is sorolt betűk: a *g*, *h*, *k* stb.), amely felülírja az összkép sugallta eltérést, és ezt a bejegyzést is a tulajdonos munkájának mutatja. Bár a nagybetűk formája valóban variábilis, éles szembenállás még ezek esetében sem mutatható ki. Talán némileg meglepő, hogy a prózai beírásokhoz képest éppen a verszet visel hanyagabb külsőt, kapott kevésbé dekoratív sorkezdő nagybetűket. Felesleges lenne azonban efféle kérdéseket feszegetni a bejegyzések keletkezésével kapcsolatban, nemcsak amiatt, mert külső szempontot képviselnek, hanem azért is, mert a beírások létrejöttének körülményeiről nincsenek bizonyosságaink

– ideértve az időbeli vonatkozásokat is. Gyanítható esetleg, hogy a vers máskor kerülhetett a kötetbe, mint az eddig látott szövegek. Azokat a scriptor szövegértelmezési segédanyagként tarthatta hasznosnak bemásolni. A Máté-summázat viszont jó eséllyel ötlet-szerűen kiválasztott irodalmi anyag. Mivel a kötetben a Máté-evangélium előtt éppen adódott elég üres hely, a scriptor valamikor úgy döntött: elhelyezi ide a szöveget.

A 7a-b. képen bemutatott szöveg az egyvégtében bemásolt két ráolvasás. (A magyar nyelvű bejegyzések közül csak ez a két szöveg független a Sylvester-bibliától.) A cím(szerű megnevezés)ek latinul állnak, a második ráolvasás elején a kétsoros utasítás pedig kétnyelvű: latinul indul, és magyarul fejeződik be. Az írás az eddigieknél rendezetlenebb képet mutat, a tollhegy rossz állapotúnak látszik. Az írástípus – az 5. képpel illusztrált szöveghez hasonlóan – a kurzívhoz közelít (az ott megemlített betű, a *d* itt is azt a formát mutatja fővariánsnak). Bár ezen jellemzők együttese egyedi külső megjelenést kölcsönöz a szövegnek a kötetbeli bejegyzések sorában, a betűformák meggyőző egyezést mutatnak a többi beíráásával. Az eltérő összkép ezúttal is arra vallhat, hogy a ráolvasásokat – lévén tematikusan és így a beírás céljait tekintve is a többitől gyökeresen eltérő szövegek – a scriptor máskor írhatta be a kötetbe. (Valószínűleg később, amit az is jelezhet, hogy a kötetben kínálkozó üres helyek már csak az eddigieknél kedvezőtlenebb megoldást tettek lehetővé.)

A vizsgálat tehát – az egyes betűformáknak és változataiknak helykímélésből itt nem közölt részletező összevetése alapján is – a kötet magyar nyelvű bejegyzéseit ugyanazon kéz munkájának mutatta, akitől a latin nyelvű tulajdonos-bejegyzés is származik, vagyis ez utóbbi beírás szokásos értelmezése szerint mindegyik esetben Pesti Mihály a bejegyző.¹⁰

A szövegek hangjelölése

Írások azonos vagy különböző kezűségének vizsgálatakor a hangjelölési (továbbá a helyesírási és írásjelhasználati) eljárás módok is fontos információkkal szolgálhatnak. Jelen esetben elsősorban arra kell rákérdezni: mutatkoznak-e az azonos kezűségnek elene mondó jelenségek? Ha a Sylvester-szövegek az eredetijüknek pontos másolatai volnának, csak a ráolvasásszövegeket lehetne itt megvizsgálni ebből a szempontból. Mivel azonban az előbbi szövegcsoport darabjai távol állnak attól, hogy a Sylvester-szövegek pontos leképezését adják, mind a hat eredetiben fennmaradt szövegemlék(részlet) vizsgálendő.

Az egyes szövegek hangjelöléséről, helyesírási és központozási megoldásairól készített táblázatok – amelyek közlésétől ezúttal szintén el kell tekintenem – meggyőzően hasonlóan mutatják egymáshoz a bejegyzéseket. Általánosan jellemző, hogy a szövegek önmagukon belül nagyszámú hangjelölési következtelenséget, nagyfokú variabilitást mutatnak. Az egyes tételek között – már csak emiatt is – családi hasonlósági rendszer, és nem pontos egybevághóság mutatkozik.

Meghatározó jellegzetesség, hogy a mellékjeles, a jelkombinációs, illetve a kiegészítő jelek nélküli írásmód elemei az összes szöveg egységben keverednek. Ugyanakkor az, hogy az egyes munkákban az adott betű melyik írásváltozata(i) van(nak) jelen, és

¹⁰ Köszönöm Haader Leának, hogy segített áttekinteni és megválaszolni a munka ezen része közben fennmaradt kérdéseimet.

milyen arányban (továbbá melyek hiányoznak), eltérhet egymástól. Ha végigtekintjük az egyes bejegyzések jelhasználatát, egyezések és eltérések szövevényes rendszerét láthatjuk. Szemléltetésül álljon itt néhány példa!

A számok (a 3-asról a 7-esig) a fentebbi képek sorszámát jelölik (a 7-es egyszerre képviseli mindkét ráolvasást). A jobb áttekinthetőség érdekében fő- és mellékvariánsokat, gyakoriságokat nem jelzek, továbbá nem teszek különbséget az *y* pont nélkül vagy két ponttal írt változatai között.

– Példák mássalhangzókra:

/ny/ hang jelei: **n** (3,6), **ń** (3,6), **ny** (3,4,5,6,7), **ńi** (6) **yn** (3,6,7)
 /gy/ hang jelei: **g** (3,4,5,7), **ǵ** (3,6), **gy** (3,4,5,6), **ǵy** (6)
 /ty/ hang jelei: **ty** (3,4,7), **ťy**, **ťi** (6)
 /cs/ hang jelei: **c** (4,7), **č** (3), **cz** (6), **ch** (4,7), **cy** (5,6,7)

– Példák magánhangzókra:

/ö/, /ő/ hang jelei: **o** (3,4,5,6,7), **ó** (3), **ó̇** (6), **ö** (7), **ȯ** (7)
 /ü/, /ű/ hang jelei: **v** (3,4,5,6,7) **ý** (4,6), **w** (4,5,7), **u** (5,6), **ú** (3,5,6), **ű** (3,6)

A felhozott adatokból a jelölés sokféleségén kívül az is látszik: ritkaságszámba megy, hogy egyik vagy másik megoldás kizárólag csak valamelyik szövegben jelenik meg. (És ha igen, ez pusztán amiatt is előfordulhat, hogy rövid szöveg(részlet)ekről van szó.) Egyedülálló megoldásokat mutat olykor a 6-os és 7-es tétel, azaz a Máté-summázat és a ráolvasások (fentebb láthatuk: külső megjelenésük is több mindenben különbözik a többi szövegtől). Az eltérő jelölések azonban szinte mindig a más szövegekben megjelenő formák melletti variánsként tűnnek csak fel. A ráolvasásokban látható eltérések bizonyára a lemásolt alapszöveg megoldásainak beszüremkedéséről árulkodnak.

A sriptor feltűnően sokat küzd az /s/ és az /sz/ hang jelölésével. A fővariáns minden szövegben jelen van, de a mellékváltozatok egyikének-másikának felsorakoztatásában is az összes szöveg érintett. Az /s/ nemcsak *s*-sel íródik (3,4,5,6,7), hanem olykor *z*-vel (3,4,6) vagy *sz*-szel (6). Az /sz/ pedig nemcsak *z*-vel (3,4,5,6,7) íródik, hanem olykor *sz*-szel (3,6), *s*-sel (5,7), kivételesen *zs*-vel (5) vagy az archaikus *sc*-vel (6), ez utóbbit a sriptor egy interlineárisan eléje beszúrt *z*-vel próbálta módosítani. A felsorolásból kitűnik, hogy itt is akad egy-egy írásjegy, amely csak bizonyos helyen fordul elő: az 5-ös és 6-os tételben, azaz „Az betegségekről...”-ben és ismét a Máté-summázatban.

Közös pont a szövegek között a néma *h*-k nem ritka szerepeltetése, illetve a Sylvester-szövegcsoportban a rendszeresen jelöletlenül hagyott hosszú mássalhangzó. Ez utóbbi különösen akkor feltűnő, ha a beírásokat az eredetijükkel vetjük egybe; bizonyos esetekben ugyanakkor az eltérésekben a helyesírásin túl kiejtésbeli különbség is tükröződhet.

A központosági jelek a hangjelölésekhez hasonlóan szintén családi alapú hasonlóságot mutatnak. A vessző, a (felemelt) pont és a kettőspont kevésbé következetes használata jellemzi a szövegeket. A három jelölésből legalább kettő mindenhol felbukkan

(„Az betegségekről...” itt is kivételnek látszik, valószínűleg csak vesszőket tartalmaz, ami pontnak tűnik, vélhetőleg nem szándékos jegy). Elválasztójel a másoló számára a hat szöveg közül ötben mutatkozott szükségesnek; mindenhol a kettőspontot (~ kettős vonalkát) használja, amit olykor a jelző és jelzett szava közötti sortöréskor is kitesz (az első ráolvasásban). Az elválasztójel sor eleji megismétlése vagylagos.

A tapasztalatok tehát abban összegezhetők: a szövegek hangjelölése, helyesírása és írásjelhasználata nem tartalmaz olyan jelenségeket, amelyek alkalmasak lennének megcáfolni a feltevést, hogy az összes bejegyzés ugyanattól a scriptortól származik. Az eltérések – az itt be nem mutatott hangjelölések esetében is – nem feszítik szét a családi hasonlóság kereteit. A Sylvester-szövegcsoport tagjainál továbbá az is megfigyelhető, hogy az egyik szövegnél a scriptor valamivel hűségesebben próbálja követni az eredeti szerző megoldásait (leginkább a 3. ilyen), míg a másik(ak)nál – többféle oka is lehet ennek – jobban elrugaszkodik azokétól. Az ingadozó jelölésmódok elsősorban ebből a kettősségből eredhetnek: a nyomtatott alapszöveg eljárásai és a másoló saját megoldásai keverednek egymással – magánhasználatra szánt szövegekről lévén szó – a szterilizálás bármifajta igénye nélkül. (Nem zárható ki továbbá közbülső másolat megléte sem, l. lentebb.)

A szövegek nyelvéllapota

Következzen egy olyan részlet (a 4. kép első sorai), amelyben egyrészt a hangjelölési-helyesírási és központoszási eltérések, valamint a betű- és írásjelváltozatok, másrészt a nyelvhasználati különbségek is aláhúzással ki vannak emelve. A közlés elve a teljes grafémahűség (ahogyan a fejezet további példáiban is):

Az eredeti Sylvester

Az oll'an ighikrűl valo tanuřag /
mell'ek nem tulaydon ieđzilben vītetnek.

Mindeñ ighē / minden beřid
akarmi řelueñ / auag tulaydon ieđzilben
vītetik / auag nem. Tulaydon ieđzilben
vītetik az ighē mikoroñ el nem řauozik
attul / az mit kiuāltkipeñ kell iegeznī.
Nem tulaydon ieđzilben vitetik mikoroñ
el řauozik attul / az mit kiuāltkipeñ kell
vala iegeznī.

A bejegyzés

A3 ollan ighēkröl valo tanvřlag ˘
mellēť nem tulajdon iēgekben vetetnek ˘
Minden ighē ˘ minden Beřed akar
mi Nřvelven ˘ auag tvlajdon iezeřben
vetetik ˘ auag nem ˘ tulajdon iezeřben
vetetik ař ighē ˘ mikoron el nem řauořik
ařtvř ˘ ař mit kivaltkēpen kēl iegeřni ˘
Nem tulajdon iezeřben vetetik mikoron
el řauořik Ařtvř ˘ az mit kiuāltkēppen kēl
vala iegeřni ˘

Az eltérések itt érzékelhető sűrűsége átlagosnak mondható. A részlet a legfontosabb nyelvi különbségek némelyikére is rámutat, az összevetést azonban természetesen mind a négy fennmaradt Sylvester-szöveg egészén elvégeztem. Az eddigiek alapján nem meglepő, hogy a vizsgálat a bejegyzések nyelvéllapotát hasonlóknak mutatta. Ezúttal csak néhány tipikus jelenségre van mód rámutatni a hangalak és a morfofonetika területéről, előrebocsátva, hogy a következetlenségek, a keveredés itt éppúgy jellemző, mint aho-

gyan azt a fentebbiekben a hangjelölés kapcsán láthattuk. (Erre az idézett részlet is szolgál példával: Sylvester *attul*-ját a bejegyző először a hasonulás nélküli *a3tvl* alakban adja vissza, másodszer viszont megtartja az eredeti formát.)

A legmeghatározóbb eltérés hangalaki: a bejegyző kimozdítja Sylvester (zárt) *í*-ző nyelvjárásából a szövegeket. A fentebb kiemelt részletben is látható az *ighikrűl* → *ighekrol*; *iegzíiben* → *iezezen*; *beβīd* → *Bezēd* módosulás; ez az az eltérés, amely a legkövetkezetesebben végigvonul az összes szövegen. Az *í*-zés idegen a más nyelvterületről származó olvasóknak (Sylvester mégoly nagy hatású munkájának sem sikerült szélesebb körben elfogadottá tennie). Természetes, hogy a scriptor, amikor „használatba veszi” Sylvester szövegeit, spontán módon utat enged saját nyelvhasználati eljárásainak, ennek során pedig a legnagyobb számban az *í*-ző formákat írja felül. Éppen ez az átfogó átalakítás az, aminek következtében ránézésre nem tűnik szembe, hogy a szövegek Sylvestertől valók. (Így kerülhette el a tény Döbrentei figyelmét is, ahogy arról a fentebbiekben szó volt.)¹¹

A hangrendszer további eltéréseket is mutat, számos példával (és ellenpéldákkal) a különböző szövegekben. (Itt és a továbbiakban a számok ugyancsak a fentebbi képek által illusztrált szövegeket jelölik, a 3-astól a 7-esig.)

A toldalékokban sokszor a nyíltabb formákat juttatja érvényre: *betegsighekrűl* → *Betegsegekrol* (5); *Mağarfāgārūl* → *mağarfagarol* (3); *apostolokot* → *apotosiolokat* (6) stb. Olykor labiálisabb formákat használ, különösen (de nem csak) a szuffixumokban: *iegzífek* → *iezegek* (3); *veheted* → *vehetod* (3); *tighedet* → *teghodet* (6); *Ierufalemhez* → *Jerufalemhöz* (3); *īrettūnk* → *erottvnc* (4) stb. Máskor az illabiális változatokat részesíti előnyben, részben a kódexirodalomban is ekként gyakori tőszók esetében, részben egyébkor: *būnirt* → *binert* (4); *βűzek* → *zizek* (6); *űdnepek* → *innepnek* (6); *kőű* → *keny* (4); *kőuetkezendő* → *kevetkezendo* (4) stb.

A scriptor nyelvallapota morfofonetikai eltéréseket is mutat a Sylvester-nyomtatványokhoz képest. Többször jelzi a mássalhangzó-hasonulás különféle eseteinek érvényre jutását, pl. *βerzifuel* → *zerzefel* (6); *egguel* → *egel* (3); *Elhāgni* → *el hanni* (6); l. még a fentebb már idézett *innepnek*, illetve *iezezen* [jezzésben] szóalakot is. Az ingadozásokra, amelyek a (legalább) kétféle nyelvallapot összetorlódása miatt állnak elő, jó példát szolgáltat az utóbbi szó: az egy lapnyi fennmaradt szövegrészben éppen tucatszor fordul elő; eleinte rendre hasonult formában, majd néhányszor eredeti alakjában, végül pedig váltakozva – nyilván a másoló figyelmének élénkségével-lankadásával is összefüggésben. A mutató névmások ragozott alakjaiban viszont éppen Sylvester hajlamos olykor hasonulást jelölni, míg a scriptor olykor – a hasonulás nélküli alakra módosít, illetve máshogy hasonít, pl. *attul* → *a3tvl* (4); *ewel* → *e3zel* (5). A scriptor számára a *-bAn/-bA* ragok funkcionális elkülönítésének – mint ez a magánéleti nyelvhasználatra

¹¹ Egy másik esetben Radó Polikárp, aki Döbrenteit elég szarkasztikusan kritizálta (l. fentebb), ugyanebbe a hibába esett (Radó 1941: 122): ő sem ismerte fel bizonyos Sylvester-sorok eredetét, amelyekből a másoló szintén kiiktatta a jellegzetes *í*-zést (Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. I. 178. jelzetű kódex előtáblájának bejegyzése). A szövegek összetartozását Lauf Judit (MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, Fragmenta Codicum Műhely) ismerte fel. (Szóbeli közlés; az adat az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár katalógusában lesz olvasható.)

jellemző – nem mutatkozik fontossága; előfordul, hogy inessivusi szerepben *-bA*-ra, illativusi szerepben a hiperkorrekt *-bAn*-ra módosít.

Morfoszintaktikai eltérések vizsgálatára a szövegek hossza kevésbé ad lehetőséget. Bár van jelenség – ilyen lehet a többes számú formák előnyben részesítése –, amely valamennyire így is megmutatkozik, a csekély számú és különböző tendenciákhoz sorolható adatok alapján azonban nem tehetők kellően megalapozott állítások.

Összegzés: egy könyv használatba vétele

A könyvtulajdonos 1541-ben Pesten possessori bejegyzést tesz a 14 évvel korábban Lyonban megjelent Biblia egyik példányába. Egyházi hivatásából és/vagy tudományos érdeklődéséből fakadóan fontosnak tartja, hogy megismerkedjen a modern, humanista latinságú (Radó 1966: 113) fordítással. Hamarosan azután kézbe veszi a magyar nyelvű fordítást is, Sylvester János frissen megjelent munkáját. A magyar kiadás talán (egyelőre) nem része a házi könyvtárának, ezért érezheti fontosnak, hogy bizonyos fejezeteket átmásoljon a példányból, amelyhez időlegesen hozzájuthatott. Sajat használatra dolgozik: nem törekszik az eredeti szövegek nyelvileg és ortográfiailag pontosan hű leképezésére. Éppen ellenkezőleg: a másolásakor a maga nyelv- és íráshasználatát érvényesíti. A következőztlenségektől hemzseggő és másolási hibákat is szép számmal tartalmazó szövegek azt a kérdést is felvetik: a másolatok vajon közvetlenül a nyomtatott példány alapján készültek-e, vagy esetleg léteztek-e a Sylvester-biblia kiegészítő fejezeteinek – mint értékes filológiai ismeretforrásoknak – kéziratban terjedő kópiái, és Mihály deák egy ilyenből dolgozhatott?

A fentebbiekben bemutatott vizsgálatok alapján – a korábbi szakirodalmi véleményekkel ellentétben – megállapítható, hogy a kötet valamennyi nyelvemléke ugyanattól a kéztől származik, aki a possessori bejegyzést is tette. Ez a megállapítás a két ráolvasásra is igaz. Talán meglepőnek hat, hogy a varázslással foglalkozó szövegeknek is akkora hitele és fontossága volt a bibliahasználó számára, hogy kötetébe másolta őket – az eljárás azonban egyáltalán nem szokatlan a korban. (Magyarozatát egy másik dolgozatomban próbáltam adni, l. Dömötör 2019.)

A most felfedezett magyar nyelvű széljegyzet pedig talán arra utalhat, hogy a későbbiekben a tulajdonosnak is a birtokába juthatott a Sylvester-biblia – ha már korábban is nem volt az övé –, és ekkortól lehetősége nyílt a filológiai aprómunkára is.

Ahogy a fentebbiekben láthattuk, a possessori bejegyzés értelmezésétől kezdve a szövegek keletkezéstörténetén át a felhasználásukig sok homályos pontja van ennek a közel ötszáz éves történetnek. Kérdések merülnek fel és feltételezések születnek – biztos fogódzót azonban kizárólag maguk a nyelvemlékek, illetve a bennük tanulmányozható jelenségek kínálnak.

HIVATKOZÁSOK

Dömötör Adrienne 2018: Van itt egy kis szabad hely? Vallási kötődésű nyelvemlékek (nem csak) a margón. In Boros István – Takács László szerk.: *Litteris vincimur*. Budapest: Szent István Társulat, 89–110, 273–278.

- Dömötör Adrienne 2019: Mit bír el a papír? Világi (vendég)nyelvmélekek a kései ómagyar korban. In Haader Lea – Juhász Dezső – Korompay Klára – Szentgyörgyi Rudolf – Terbe Erika – Vladár Zsuzsanna szerk.: *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III.* [Megjelenés előtt.]
- Döbrentei Gábor 1840: *Régi magyar nyelvemlékek* 2. Buda. 2. rész, 39–52 (első változat); 44–46 (második változat).
- Ilyefalvi Emese 2014: *Ráolvasások. Gyűjtemény a történeti forrásokból (1488–1850)*. Budapest: Balassi.
- Biblia 2014: *Biblia*. Fordította: Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága. Budapest: Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója.
- Újszövetség 2017: *Újszövetség*. Fordította: Simon Tamás László. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság.
- Radó Polikárp 1966: Két értékes szegedi emlék: Pesti Mihály bibliája és Pécsi Ferenc kódexe. *Magyar Könyvszemle* 82, 113–125.
- Radó Polikárp 1947: A Guilerin-kódex. *Irodalomtörténet* 36, 1–8.
- Radó Polikárp 1941: Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai. In *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola évkönyve az 1940/41-i tanévre*. Pannonhalma. 86–142.
- Sylvester János 1541: *Újtestamentum magyar nyelven*. Sárvár-Újsziget. Hasonmás kiadása: Kossuth – MTA KIK, 2017.